

УДК 811.161.2'282.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12\(30\)-147-160](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12(30)-147-160)

Дворянкін Віктор Олександрович кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології, Маріупольський державний університет, м. Київ; доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін, ТОВ «Технічний університет «Метінвест політехніка», м. Запоріжжя, тел.: (050) 939-50-07, <https://orcid.org/0000-0002-4077-038X>

ДІАЛЕКТНИЙ СЛОВНИК ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ МОВНИХ РИС УКРАЇНСЬКИХ НОВОЖИТНІХ ГОВІРОК

Анотація. Відомо, що діалектні словники дають змогу засвідчити лексичне багатство говірок, відбити їх характерні й унікальні риси для проведення лінгвістичних досліджень. Актуальним залишається створення регіональних лексикографічних праць, які відображали б найбільш повно специфіку функціонування новожитніх говірок, зокрема в тих регіонах, які стали окупованими або перебувають у зоні бойових дій під час російсько-української війни (із 2014 року).

Метою статті є опис мовних рис українських східностепових говірок на базі словника Ю. Калішук «Метеорологічна, астрономічна та календарно-часова лексика східностепових говірок» (Луцьк, 2024). Аналізована праця містить близько 1170 словникових статей. Діалектний матеріал зафіксовано у 29 населених пунктах Запорізької та Донецької областей упродовж 2014, 2019–2023 років.

Для реалізації мети подано загальну характеристику згаданої лексикографічної праці, визначено основні фонетичні, граматичні та лексичні особливості новожитніх східностепових говірок на матеріалі новітнього діалектного тематичного словника, який став результатом написання дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії «Метеорологічна та астрономічна лексика в східностепових говірках: структурна організація, семантика і просторове варіювання».

Окреслено специфіку тематичного словника, зокрема висвітлено особливості структури словникових статей, які свідчать про формальне варіювання досліджуваних говірок на різних мовних рівнях. Звернуто увагу на способи розкриття значень і лексикографічне маркування реєстрових слів, підкреслено цінність ілюстрацій у словникових статтях (однослівних прикладів, словосполучень, речень, мікротекстів).

Перспективним вважаємо подальше студіювання українського східностепового простору на основі архівних говіркових записів, а також опублікованих діалектних матеріалів.

Ключові слова: діалектний словник, тематичний словник, словникова стаття, українські східностепові говірки, мовні риси говірок, мікротекст.

Dvoriankin Viktor Oleksandrovykh Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology, Mariupol State University, Kyiv; LLC “Technical University “Metinvest polytechnic”, Associate Professor at the Department of Languages and Humanities, Zaporizhzhia, tel.: (050) 939-50-07, <https://orcid.org/0000-0002-4077-038X>

DIALECT DICTIONARY AS A SOURCE STUDY OF LANGUAGE FEATURES OF UKRAINIAN RESETTLEMENT DIALECTS

Abstract. Dialect dictionaries are known to make it possible to evidence lexical abundance of dialects as well as to demonstrate their characteristic and unique features for the purpose of carrying out linguistic research. Creation of regional lexicographical works reflecting the functioning specificity of resettlement dialects to the fullest extent, in particular in the regions that became occupied or located in the warfare areas at the time of Russia/Ukraine war (since 2014) remains vital.

The goal of the article is to describe language features of Ukrainian eastern steppe dialects on the basis of the dictionary by Yu. Kalishchuk “Meteorological, Astronomical and Calendar-Time Vocabulary of Eastern Steppe dialects” (Lutsk, 2024). The work under analysis contains about 1170 dictionary articles. The dialectal material was found in 29 populated areas in Zaporizhzhia and Donetsk Regions during 2014 and 2019–2023.

To achieve the goal, we present general characteristics of the aforementioned lexicographical work, define the main phonetic, grammatical and lexical peculiarities of resettlement eastern steppe dialects on the basis of the new dialectal thematic compilation, which resulted in writing a thesis aimed at taking the PhD degree titled “Meteorological and Astronomical Vocabulary in the Eastern Steppe Dialects: Structure, Semantics and Spatial Variation”.

The article also describes the specificity of the thematic dictionary; in particular, it highlights structural peculiarities of dictionary articles evidencing formal variation of the dialects under research at various lingual levels. Attention is paid to the methods of disclosing meanings and lexicographical marking of the register words. We emphasize the significance of illustrations in the dictionary articles (one-word examples, word combinations, sentences and microtexts).

We consider it a promising endeavor to further study the Ukrainian eastern steppe space on the basis of archival records of dialects as well as the published dialectal materials.

Keywords: dialect dictionary, thematic dictionary, dictionary article, Ukrainian eastern steppe dialects, language features of dialects, microtext.

Постановка проблеми. В останні десятиліття значно активізувалася робота в галузі української діалектної лексикографії. І це не випадково, бо діалектні словники дають змогу зафіксувати лексичне багатство говірок, відбити їх характерні й унікальні риси для проведення лінгвістичних досліджень. Попри те, що вітчизняне діалектне словникарство має вагомі традиції й значні здобутки, на сучасному етапі українські говори в лексикографічному плані мають різний ступінь опрацювання.

Актуальним залишається створення регіональних словників, які відображали б найбільш повно специфіку функціонування новожитних говірок, зокрема в тих регіонах, які стали окупованими або перебувають у зоні активних бойових дій. У цьому разі цінними будуть опубліковані діалектні лексикографічні праці, матеріали до таких словників, говіркові зв'язні тексти, а також архівні діалектні записи, здійснені до 2014 року – до початку сучасної російсько-української війни, яка детермінувала міграційну кризу та велике скорочення кількості говірконосців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні написано чимало наукових розвідок, які містять опис здобутків вітчизняної діалектної лексикографії, особливостей укладання діалектних словників різних типів тощо [див., напр.: 1–4]. Важливо взяти до уваги й ті праці, у яких розглянуто лінгвістичні проблеми на базі діалектних словників. Так, М. Бігусяк схарактеризував номінації їжі та напоїв, засвідчених у реєстрі низки регіональних словників [5], Василь Грещук та Валентина Грещук проаналізували корпус стійких словосполучень на базі створеного інноваційного словника «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» (Івано-Франківськ, 2019) [6], В. Дворянкін висвітлив специфіку семантичної структури й лексикографічного маркування емоційно-експресивної лексики (іменники та прикметники зі значенням особи, анатомічні назви) в короткому словнику «Гуцульські говірки» за редакцією Я. Закревської (Львів, 1997) [7]. Н. Вербич порушила питання про етапи становлення вітчизняної діалектної лексикографії, а також дослідила особливості раритетного «Словника української мови» Д. Яворницького, у реєстрі якого виявлено різні типи лексики степового обширу. Це дає підстави використовувати аналізовану лексикографічну працю як джерело діалектологічних студій [8].

Підкреслимо, що всебічне вивчення сучасних говіркознавчих питань постійно потребуватиме активного залучення діалектних лексикографічних ресурсів.

Мета статті – здійснити опис мовних рис українських східностепових говірок на матеріалі словника Ю. Каліщук «Метеорологічна, астрономічна та календарно-часова лексика східностепових говірок» (Луцьк, 2024) [9]. Реалізація мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) подати загальну характеристику згаданої лексикографічної праці; 2) окреслити основні фонетичні, граматичні та лексичні особливості новожитніх східностепових говірок на базі новітнього діалектного словника.

Виклад основного матеріалу. Досліджуваний діалектний тематичний словник став результатом написання дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії «Метеорологічна та астрономічна лексика в східностепових говірках: структурна організація, семантика і просторове варіювання» [10]. Він містить передмову, перелік умовних скорочень (граматичні та стилістичні ремарки), список обстежених населених пунктів та близько 1170 словникових статей, поданих в алфавітному порядку. Як зазначено в передмові, «ілюстровано лексику декількох тематичних груп, охоплено власне діалектні слова, а також такі, що входять до лексичного складу сучасної української літературної мови з тотожним чи відмінним значенням або в іншому звуковому оформленні» [9, с. 4]. Говірковий матеріал зафіксовано у 29 населених пунктах Запорізької та Донецької областей упродовж 2014, 2019–2023 років.

Традиційно словникова стаття містить реєстрове слово (рідше – словосполучення), за наявності (якщо зафіксовано в говірковому мовленні) – фонетичні, акцентні, словотвірні й морфологічні варіанти; значення реєстрової одиниці, ілюстрації, що в деяких випадках передають етнолінгвістичну інформацію (однослівні приклади, словосполучення, речення або мікротексти паспортизовано). Низка словникових статей містить фразеологічні одиниці. Наголос у реєстрових словах позначено косим штрихом над літерою (акутом), в ілюстративному матеріалі – вертикальним штрихом перед наголошеним складом; для позначення нескладового [i] вжито відповідну літеру з маленькою дужечкою над нею (у запропонованій розвідці знак наголосу використовуємо лише в ілюстраціях, нескладовий [i] передаємо літерою *й*).

Зауважимо, що більшість зафіксованих лексем є моносемічними, напр.: **БАРАБАНИТИ**, барабанити, забарабанити. Стукати по вікнах, стінах (про дощ, сніг) [9, с. 9]; **ВЕНЕРА**, ве^н'ера, в'ін'ера. Зоряниця, ранкова зоря (планета Венера перед сходом сонця) [9, с. 18] та ін. Крім того, у словнику засвідчено й лексеми, які мають від двох до тринадцяти значень.

У студійованій праці використано два типи маркерів: 1) граматичні (*виг.* – вигук, *займ.* – займенник, *збірн.* – збірне, *множ.* – множина, *невідм.* – невідмінюване, *присл.* – прислівник); 2) стилістичні (*дит.* – дитяче, *змени.* –

зменшувальне, *зневажл.* – зневажливе, *пестл.* – пестливе, *протилежн.* – протилежне значення) [9, с. 5].

Розглянемо нижче словникову статтю з реєстровим словом, яке має високий ступінь поширення як у сучасній українській літературній мові, так і в говірках (ілюстрації подаємо без паспортизації, вибірково (з урахуванням наявності стилістичних маркерів, які сигналізують про емоційно-експресивне забарвлення номенів)): **ВІТЕР**, в'ітер, в'ет'ер, в'ет'ерок, в'ітерок, в'ітероч'ок, в'ет'ероч'ок, в'ітерець, в'ітр'уга (із наголосом на передостанньому складі), в'ітр'уга (із наголосом на останньому складі), в'ітр'уган, в'ітр'угака, в'ітриш'че, в'ітр'уган'іш'че. **1.** Вітер, більший або менший рух потоку повітря в горизонтальному напрямі. *пестл.* в'ет'е'рок, в'іте'рок, в'іте'рець, *зневажл.* в'ітр'у'ган, в'ітр'у'гака, в'іт'риш'че. **2.** Суха вітряна погода. **3.** *зневажл.* Дуже сильний, різкий, пронизливий вітер; поривчастий вітер, шторм. В'ітр'у'ган, в'іт'риш'че, в'ітр'у'га. В'ітр'у'ган'іш'че // за в'ітер йа з'найу / йес'лі кажут' / йак'шо в'ін три дн'а не" про'ходе / то в'ін і'де то'д'і ш'іс'т' дн'ів а'бо | дев'ят' дн'ів // от йес'лі сил'ний в'ітер в'іє / то в'ін і'де | іл'і три дн'а / йес'лі за три дн'а не" про'ходе / то то'д'і ш'іс'т' дн'ів і'де / а йес'лі за ш'іс'т' не" про'ходе / то | дев'ят' дн'ів і'де. **4.** *зневажл.* Буря, ураган, навальний вітер із дощем, грозою, а взимку – зі снігом. В'ітр'у'ган. Див. **буран 2, буревій, буря 1, заметіль 5, смерч 1, ураган 2, хурделиця 3, хуртовина 4, шторм 2. 5.** Про час, коли морозно з холодним вітром. **6.** *зневажл.* Сильний вітер, буря. В'іт'р'уга, в'ітр'у'ган. Див. **буран 5, буря 6, хуртовина 3, шторм 1. 7.** *зневажл.* Час, коли починається буря, вітер, буча. В'ітр'у'га / д'ругий раз і де" рева ла'мало. **8.** *пестл.* Легкий вітерець, зефір. В'іте'рець. **9.** Про стан, коли похмуро, холодно та вітряно [9, с. 28–30].

Як бачимо, реєстрове слово **ВІТЕР** зафіксовано в досліджуваних говірках із дев'ятьма значеннями. Виявлено фонетичні, акцентні та словотвірні варіанти, а також синоніми, про що свідчить позначка «див.» із низкою слів стосовно четвертого й шостого значень лексеми.

Варто підкреслити, що в аналізованій словниковій статті наявні й ті номінативні одиниці, які пов'язані з реєстровим словом (зафіксовано п'ятнадцять назв; ілюстрації подаємо вибірково, без паспортизації): **Васток.** Дуже сильний, різкий, пронизливий східний вітер; поривчастий вітер, шторм; **Вітер у спину.** Про попутний вітер; **Єврейські кучки** (другий компонент у говірках має один із двох акцентних варіантів (із наголосом на першому або останньому складі)). **1.** Про вітер, більший або менший рух потоку повітря в горизонтальному напрямі, що дує перед Великоднем. Йев'рейс'к'і куч'ки. Куч'ки | н'ер'ед йев'рейской | Паско'й. Йев'рейс'к'і

куч'ки |перед |Паской / бо йак|раз |йїхн'а |Паска / то так і назива|ють'.
Вс'їг|да прахо^алодно на йев|рейс'к'ї куч'ки і |в'їтер |сил'ний |дує.
Йев|рейс'к'ї |куч'ки |перед |Паскойу ка|зали / пата|му шо у нас |Вербна
не^а|д'їл'а / а в йїх |Паска. Йев|рейс'к'ї куч'ки / дв'ї не^а|д'їл'ї |дує |в'їтер /
|суше |земл'у. Йев|рейс'к'ї куч'ки. **2.** Дуже сильний, різкий, пронизливий
вітер; поривчастий вітер, шторм. **3.** Про холодний вітер із низькою
температурою; **За вітром.** Про попутний вітер; **Кіріловскій вєтер.** Про
вітер, який дує з Кирилівки, більший або менший рух потоку повітря в
горизонтальному напрямі; **Південно-західний вітер.** Про південно-
західний вітер, більший або менший рух потоку повітря в горизонтальному
напрямі; **Південно-східний вітер.** Про південно-східний вітер, більший або
менший рух потоку повітря в горизонтальному напрямі; **Північно-східний
вітер.** Про північно-східний вітер, більший або менший рух потоку повітря
в горизонтальному напрямі; **Попутний вітер.** Про попутний вітер; **Проти
вітру.** Коли йдеш проти вітру; **Сєверо-вєсточний вітер (вєтер).** Про
північно-східний вітер, більший або менший рух потоку повітря в
горизонтальному напрямі; **Юга-вєсток.** Про південно-східний вітер,
більший або менший рух потоку повітря в горизонтальному напрямі; **Юго-
вєсточний (юга-вєсточний) вітер (вєтер).** Про південно-східний вітер,
більший або менший рух потоку повітря в горизонтальному напрямі; **Юго-
запад.** Про південно-західний вітер, більший або менший рух потоку
повітря в горизонтальному напрямі; **Юга-западний вітер.** Про південно-
західний вітер, більший або менший рух потоку повітря в горизонтальному
напрямі [9, с. 30–32].

Значення лексем у вказаному словнику розкриваються різними
способами. Зупинимося на більш поширених варіантах.

1. Описовий:

– із використанням слів, за допомогою яких здійснюють опис
істотних ознак предмета або явища: **БЛАГОВІЩЕННЯ**, благов'їш'ч'єн':а,
благав'єш'ч'єн'а. Одне з християнських свят. |Бабушка при|держувалас'а /
о|це п|разник Блага|в'єш'ч'єн'а // во|на ка|зала / п|тич'ка гн'їз|да не^а |в'їе / а
|д'ївч'їна ко|су не^а |пле^а|те // ни|ч'ого в цей ден' нил'|з'а ро|бит' / н'ї но|жом
не^а |р'їзат' / не^а|ч'їм (14) [9, с. 11]; **БУРЕЛОМ**, бурелом, бур'елом.
Повалене вітром дерево. Буре|лом (12), бур'є|лом (24) [9, с. 14]; **СОНЦЕ**,
сонце, сонце, сонє^ач'ко, солнишко, солнишко^а. **3.** Невеликий жучок
круглої або подовженої форми, що має червонувате або жовтувате з
чорними цяточками забарвлення. |Солнишко / |солнишко / пол'є|т'ї на
|н'єбко / там тво|ї |д'єтки |кушайут кот|л'єтки // вс'єм р'є|б'атам
разда|їют / а т'є|б'є н'є да|їют (17) [9, с. 227]; **ШУГА**, шуга. **1.** Малий лід

на річці. *Коли м'елкий л'од™ на р'іч'к'і / то шуґа ми назиґвайім* (12) [9, с. 263] та ін.;

– із використанням формули «про ...»: **ЯСНИЙ**, йасний (із наголосом на першому складі), йасний (із наголосом на другому складі). **3.** Про явище, коли розійшлися хмари. *Небо йасне* (13) [9, с. 264–265] та ін.;

– із використанням ремарки та формули «про ...»: **ЯСНО**, йасно, *присл.* **1.** Про ясний, чистий, світлий день, погоду. *Йасно* (2, 6, 8, 9) [9, с. 265] та ін.

2. Комбінований (поєднання описового та способу використання синонімів, формули «про ...» й покликання на основне слово або на його семантичні варіанти за допомогою позначки «див.»):

– із використанням слів, за допомогою яких здійснюють опис істотних ознак предмета або явища, та покликання на основне слово або на його семантичні варіанти за допомогою позначки «див.»: **БАРАНКИ**, баранки. Невеликі хмарки на небі. *В баґранках* (15). Див. **баранчики**, **зефірки** [9, с. 9]; **БЕЗДОРІЖЖЯ**, бе^издор'іж':а, б'е^издорож':а, б'есдарож'їе, бездорож'їе, бездарож'їе, бездарож':а. **1.** Весняний період часу, коли розтає сніг, річки наповнюються водою, псуються дороги. *Бе^издо р'іж':а* (1–3, 6, 12, 14, 16, 20), *б'е^издо рож':а* (4), *б'есдаґрож'їе* (8), *б'ездоґрож'їе* (27), *б'ездаґрож'їе / б'ездаґрож':а* (29). *Бе^издо р'іж':а / розбита доґрога* (9). *Бе^издо р'іж':а / ми в сапаґгах виґходили / поґтом сапоґги у суґс'іда остав'л'айім / а туфл'і над'іґвайім* (15). Див. **бездорога**, **безна**, **болото 1**, **відлига 4**, **грунтовка**, **грязь 1**, **грязюка 1**, **квашня 3**, **місиво** [9, с. 9]; **ШЛЕЙФ**, шлейф. Хвіст комети, небесного тіла, що має яскраве ядро й туманну оболонку. *Коґм'ета зґ хвос'том ле^итит' / шлейф* (6). Див. **Хвіст** [9, с. 262] та ін.;

– із використанням слів, за допомогою яких здійснюють опис істотних ознак предмета або явища, синоніма (синонімів) та покликання на основне слово або на його семантичні варіанти за допомогою позначки «див.»: **БЕЗДОРІЖЖЯ**, бе^издор'іж':а, б'е^издорож':а, б'есдарож'їе, бездорож'їе, бездарож'їе, бездарож':а. **2.** Негода, погана погода. *Бездо р'іж':а* (14). Див. **квашня 2**, **моква 5**, **негода 3**, **непогода 1**, **нінастьє**, **сльота**, **слякоть 8** [9, с. 9–10]; **БУРАН**, буран. **1.** Завірюха, сильний вітер із снігом; метелиця, хуртовина. *Буґран* (10, 14, 20, 24). Див. **буря 2**, **віхола 1**, **в'юга 1**, **завірюха 1**, **заметіль 1**, **куря 1**, **курява 1**, **метелиця 1**, **метіль 1**, **пурга 2**, **сніговій**, **снігопад 1**, **хуга**, **хурделиця 1**, **хуртовина 1** [9, с. 9–14] та ін.;

– із використанням слів, за допомогою яких здійснюють опис істотних ознак предмета або явища, синоніма (синонімів), формули «про ...» та

покликання на основне слово або на його семантичні варіанти за допомогою позначки «див.»: **БАХКАТИ**, бахкати, бахнути. Гріміти, видавати сильний, розкотистий звук (про грім). ¹Бахкайе (24). Роз^скати з¹рома / йак ¹бахнуло (5). Так ¹бахнуло / шо ¹в'ікна тр'ас¹лис'а (27). Див. **бабахнути**, **вдарити 2**, **гриміти 2**, **гримнути**, **громихати**, **громнути**, **грохотати**, **грюкнути**, **грякати**, **гупати**, **гуркати**, **гуркотати**, **гурчати 2**, **загриміти**, **загромихати**, **начинатися 6**, **пригримувати**, **тріщати 3** [9, с. 9] та ін.;

– із використанням слів, за допомогою яких здійснюють опис істотних ознак предмета або явища, синоніма (синонімів), формули «про ...»: **ШПАРИТИ**, шпарити, шпар'іт. Дощити, падати великими краплями, лити, йти (про сильний дощ). Ш¹пар'іт (24) [9, с. 262] та ін.;

– із використанням синоніма (синонімів) та формули «про ...»: **УСТАКАНИТИСЯ**, устаканитис'а. Тепліти, потепліти (про погоду). Уста¹кан'ілас' по^агода (8) [9, с. 249] та ін.;

– із використанням слів, за допомогою яких здійснюють опис істотних ознак предмета або явища, та формули «про ...»: **БИТИ**, бити. Стукати по вікнах, стінах (про дощ, сніг). Б'йе (22). Б'йе до¹ж':ом (10) [9, с. 11] та ін.;

– із використанням формули «про ...», ремарки та покликання на основне слово або на його семантичні варіанти за допомогою позначки «див.»: **БЕЗМІСЯЧНО**, бе^ззм'іс'ач'но, *присл.* Про час, коли на небі не видно Місяця; безмісячно. Бе^зм'іс'ач'но (19). Див. **безлунно**; *протилежн.* **лунно**, **місячно 2**, **ясно 3**. [9, с. 10] та ін.;

– із використанням формули «про ...» та покликання на основне слово або на його семантичні варіанти за допомогою позначки «див.»: **БЕЗОБЛАЧНИЙ**, бе^зоблач'ний. Про погоду, коли на небі немає хмар. Бе^зоблач'на по¹года (2). Див. **безхмарний**, **сонячний 4**, **хороший 4**, **чистий 3**, **ясний 1** [9, с. 10] та ін.

Аналізований ілюстративний матеріал, засвідчений у словникових статтях, дозволяє окреслити низку основних мовних особливостей, які властиві східностеповим говіркам:

– випадки акання: Йак ве^уселка / це вже вс'о / уста¹новиц':а ха¹роша по^агода [9, с. 20]; ¹В'іхар' заска¹ч'ів / са¹лому по^акру¹т'ів у¹в'ерх [9, с. 26]; Па¹путний / с Б'ер¹д'анс'ка ¹должен по¹дут' / а¹би дош'ч' був [9, с. 31]; Гни¹ла пого¹да / йак¹шо ¹довго / ¹довго па¹гана по¹года [9, с. 40]; Го¹дина / го^адина / га¹дина; От ха¹роша го¹дина [9, с. 41]; ¹Кажут' / йак¹шо гр'ім гри¹мит' в¹зимку на ¹гол'і де^урева / то до па¹ганого врожа¹йу / па¹ганий вро¹жай ¹буде зе^урно¹вий // б'іл'ш за все / шо ч'и ¹замороз'ки ¹будут' ¹ран':і ч'и шо / на ¹голод ка¹зали [9, с. 45] та ін.;

– фонетичні варіанти: **Ч'ит¹вер, ч'ат¹в'ер, ч'ат¹в'ер', ч'іт¹вертак, ч'іт¹вер, ч'іт¹вер, ч'ит¹в'ер^х, ч'ет¹в'ерг, ч'ет¹в'ер², ч'ет¹в'ер** [9, с. 259] та ін.;

– акцентні варіанти: **Г¹руд^мки, груд^мки, г¹рудки, г¹рутки; Груд^мки** зе^мл'і / ну по¹том ве^сно¹ю / як роста¹є сн'іг / во¹ни п¹рамо рос:и¹пайуц'а / та¹ка пух¹ка / пух¹ка ста¹новиц':а зе^мл'а; **Г¹рудки** позаме^рзали [9, с. 48–49]; **Йас¹ний** ка¹зали; **Йас¹ний** д'ен' [9, с. 265] та ін.;

– дзвінкі приголосні в кінці слів і в середині слів перед глухими повністю або частково втрачають дзвінкість: **В'е^сно¹ї** | солнишко^а с¹в'ет'іт / т'опл'ін'ко^а / все **росцв'і¹тайе** / кра¹с'іво і ду¹ша цв'і¹те [9, с. 20]; **Мо¹роз** був / шо **аж^м** во¹да в це¹берц'і ш¹куркою^у вз'а¹лас'а / | короч'кою // | р'іч'ка вз'а¹лас'а | л'одом [9, с. 22]; **Вохкий, вог^хкий; Вог^хка** по¹года [9, с. 35]; **Га¹л'авина** вже полу¹ч'илас' / **роз^стала** [9, с. 39]; **Йе¹низ^ско** х¹мари йдут' / як¹шо | кол'ором та¹кого ро¹жевого / **слез^хка аж^м** | буро¹го / | б'іл'ше на¹в'ерно до ф'іо¹л'етового / с'і¹р'ен'евого в'і¹т':інку / то на **град^м** [9, с. 43]; **Г¹руд^мки, груд^мки, г¹рудки, г¹рутки; г¹руд^мка; Груд^мки** зе^мл'і / ну по¹том ве^сно¹ю / як роста¹є сн'іг / во¹ни п¹рамо рос:и¹пайуц'а / та¹ка пух¹ка / пух¹ка ста¹новиц':а зе^мл'а [9, с. 48–49]; **Спас** | йаблоч'ний / йа в | церкву хо¹жу в цей ден' / посв'а¹тит' | йаблука с¹медом / с ф¹руктами в'с'акими // **пирож^мки** ми все в'рем'а не¹ч'ем [9, с. 231]; **Мо¹роз^с** | виступив / у¹зори по¹том [9, с. 248]; **Важ^мк'і** | ч'орн'і | туч'і [9, с. 261] та ін.;

– здебільшого пом'якшена вимова шиплячих [ш] і [ч]: **В'і¹н'ера** по^амойому // і пас¹л'едн'а во¹на вже хо¹вайц':а / во¹на | видно | саме **б¹лиш'ч'е** [9, с. 19]; **Йак¹шо** | бул'би на ка¹л'ужах / з¹нач'ит' / **іш¹ч'е дош'ч'** | буде / вес' ден' | буде [9, с. 13–14]; **О¹ц'а** вот | з'ірка і | утр'ін'а / і ве¹ч'ірн'а св'і¹тила / і йа йі¹йі вс'іг¹да | бач'ила // **йес'т' ве¹ч'ірн'а** | зор'ка / йа¹ка пр'ам | сама | ран':а / во¹на по¹явл'айец'а / ну йа не¹ з¹найу / як во¹на нази¹вайец'а [9, с. 21]; **Ш¹ч'іл'ний дош'ч'** [9, с. 264] (хоча можливе вживання і твердого або напівпом'якшеного шиплячого [ч]: **О¹ц'а** вот | з'ірка і | утр'ін'а / і **ве¹ч'ірн'а** св'і¹тила / і йа йі¹йі вс'іг¹да | бач'ила // **йес'т' ве¹ч'ірн'а** | зор'ка / йа¹ка пр'ам | сама | ран':а / во¹на по¹явл'айец'а / ну йа не¹ з¹найу / як во¹на нази¹вайец'а [9, с. 21]; **Ш¹ч'іл'ний дош'ч'** [9, с. 264]) та ін.;

– наявність шиплячого [ш] замість двох шиплячих [шч]: **Кажут' / шо** як б¹лискавка / то ни¹з'а | б'іл'а | дере¹ва сто¹йат' / **шоб** не¹ в'било [9, с. 12]; **Йак¹шо** | бул'би на ка¹л'ужах / з¹нач'ит' / **іш¹ч'е дош'ч'** | буде / вес' ден' | буде [9, с. 13–14]; **Ста¹р'і** | л'уди ка¹зали **Т¹ройц'а** / **шо** не¹ | можна ро¹бит' ни¹ч'ого / **шо** **Т¹ройц'а** ве¹ликий п¹разник // **укра¹шали** до¹ма | в'етками тра¹ви і на пол ло¹жили [9, с. 243] та ін.;

– паралельне вживання короткого та довгого пом'якшеного [ц] у дієслівних формах на -ться: *Бул'бами та кими дош'ч' бу'вайе в ка'л'ужах / с'коро конч'иц'а кажут'* [9, с. 14]; *Йак ве'селка / це вже вс'о / уста'новиц':а ха'роша по'а'года* [9, с. 20]; *О'ц'а вот з'ірка і утр'ін'а / і ве'ч'ірн'а св'і'тила / і йа йі'йі вс'іг'да бач'ила // йес'т' ве'ч'ірн'а зор'ка / йа'ка пр'ам сама ран':а / во'на по'яв'л'айец'а / ну йа не' з'найу / йак во'на нази'вайец'а* [9, с. 21]; *Ко'ти вигр'і вайуц'а на соне'ч'ку* [9, с. 22]; *Ч'орт жениц':а; Ч'орт жениц'а / йес'лі во'но закру'тило в'ітер // у нас ч'асто п'іш'ч'ан'і бур'і і во'но йак тор'надо про'ход'ат' мал'ін'к'і* [9, с. 26]; *От те'п'лен'ко / коли с'ходе / а бу'вайе с'ходе і вес' гори'зонт к'расний / а то'д'і вису'вайец'а дес' сонце / знач'ит' в'ітер / буде вос'точ'ний* [9, с. 38]; *Г'р'іуц':а, г'р'іуц'а, г'р'іц':а; Г'р'іуц':а на п'рис'б'і; Г'р'іуц':а на соне'ч'ку; Бабушки г'р'іуц'а* [9, с. 46]; *Йак'шо хоч'еш бут' здоро'в'ішим / пот'р'ібно хо'дит' бос'а'ком по ро'с'і с'амого ра'н':а / з ут'ра по'ранше // т'реба ро'сойу уми'вац'а / шоб' бути моло'д'ішойу // бабушка ка'зала / шо тра'ву т'реба рват' то'д'і / коли ро'са з'ійде / в нас ко'лис' к'рол'іки бу'ли / то ми йім да'вали* [9, с. 209] та ін.;

– паралельне вживання короткого та довгого твердого [ц] у дієслівних формах на -ться: *Г'р'ейуца; На сонці г'рейуц':а; Г'р'ейуца ко'ати* [9, с. 46] та ін.;

– іменники І відміни в орудному відмінку однини й адвербіалізовані іменники можуть мати закінчення -ой (зрідка з паралельним варіантом -ойу): *В'ес'ной солнишко'а с'вет'ит / т'опл'ін'ко'а / все рос'цв'ітайе / кра'с'иво і ду'ша цв'і'те* [9, с. 20]; *Мо'роз був / шо аж' во'да в це'берц'і ш'куркойу вз'а'лас'а / короч'кой // р'іч'ка вз'а'лас'а л'одом* [9, с. 22]; *Ін'йй не' кажемо / бо це заморозок // це коли заморозок перший на тра'в'і // бу'вайе ба'лакайім с под'руж'кой / йа ка'жу / ти бач'ила / йа'кий заморозок с'одн'а ут'ром був* [9, с. 78]; *Кажут' / ро'сой нада вми'вац':а // по ро'с'і ми л'убили хо'дити бо'сон'іж / особ'ливо в'ранц'і / коли вста'йеш і соне'ч'ко ш'ч'е не' з'ійшло / т'іл'ки перш'і пром'ін'ц'і / а тра'ва вс'а вк'рита ро'сойу / крапел'ками // дуже ко'рисно бу'ло похо'дити бо'сон'іж по ро'с'і* [9, с. 209] та ін.;

– наявність в інфінітиві кінцевого [т'] замість суфікса -ти: *Па'путний / с Б'ер'д'анс'ка должен по'д'ум' / а'би дош'ч' був* [9, с. 31]; *Смот'р'а ш'ч'е в йа'кому словоспо'луч'ен':і йо'го вжи'ват' // дв'і тис'ач'і д'вац'ат' т'рет'ого года рож'д'ен'йа* [9, с. 41]; *Йак г'р'акнуло / аж при'с'іла // поки не' г'р'акне гр'ім / му'жик не' пе'ре'х'рестиц':а // так кажут' / то'го шо не' в'ір'ат' / а йак г'р'акне / то'д'і нач'и'найут' ро'бит'*

[9, с. 50]; Дош'ч'ик ма'лен'кий / м'іл'кий дош'ч' // ка'жуть / жабу' на'да
в'бит' / шоб дош'ч' п'і'шов / ну йіх же жалко / во'ни жи'вотн'і [9, с. 56];
Йак поку'пайіс'а / воду не' можна вили'ват' / не' п'ідм'і'тат' п'ісл'а
за'ходу сон'ц'а [9, с. 85]; Йак'шо хоч'е'ш бут' здоро'в'ішим / пот'р'ібно
хо'дит' бос'а'ком по ро'с'і с'амого ра'н':а / з ут'ра по'ранше // т'реба
ро'сойу уми'вац'а / шоб бу'ти моло'д'ішою // бабушка ка'зала / шо тра'ву
т'реба р'ват' то'д'і / ко'ли ро'са з'ійде / в нас ко'лис' к'рол'іки бу'ли / то
ми йім да'вали [9, с. 209]; Ста'р'і л'уди ка'зали Т'ройц'а / шо не' можна
ро'бит' ни'ч'ого / шо Т'ройц'а ве'ликий п'разник // укра'шали до'ма
в'етками тра'ви і на пол ло'жили [9, с. 243] та ін.;

– поширення дієслівних форм без нормативного чергування
приголосного в коренях: **Роз'кус'ували** гра'динки п'росто так;
Роз'кус'ували гра'динки / бо в'ображ'али / шо це го'рошки кан'ф'ети /
л'ід'ін'ци / і сн'іг йіли / ми так вобра'жали со'б'і; **Роз'кус'ували** гра'динки
/ а'би поп'робуват' / йа'ке во'но на вкус; **Роз'кус'ували** гра'динки;
Роз'кус'ували гра'динки / шоб'н поп'робуват' л'од'м то ч'и не' л'од'м [9, с. 44];
Ка'зали / шо т'іпа йа'кас' в'ід'ма жи'ве ч'и шо наколду'вали / шо нас
об'ходив дош'ч' сторо'ной // ка'зали п'риказ'ку і'ди / і'ди дош'ч'ику / дам
то'б'і борш'ч'ику / це а'би дош'ч' п'і'шов // та'ке ч'асто ка'зали / йак
т'реба кар'тошку са'жат' [9, с. 57]; Спас' йаблоч'ний / йа в'церкву хо'жу
в цей ден' / посв'а'тит' йаблука с' медом / с ф'руктами в'с'акими //
пирож'ки ми все в'рем'а пе'ч'ем [9, с. 231] та ін.;

– закінчення 3-ї особи однини теперішнього часу без кінцевого [т']:
Во'на од'на вс'іг'да / пер'ва ви'ходе [9, с. 18]; Вийе / це ко'ли си'диши в'дом'і
і во'но та'ке ош'ч'уш'ч'ен'йе / шо по к'риш'і шос' х'оде / це по ч'асних
до'мах / то ми ка'же'мо аж'ш' в'ітер' вийе [9, с. 25]; В'іт'р'у'ган'іш'ч'е // за
в'ітер' йа з'найу / йес'л'і ка'жуть / йак'шо в'ін три дн'а не' про'ходе / то
в'ін і'де то'д'і іш'ч'е ш'іс'т' дн'ів а'бо дев'ят' дн'ів // от йес'л'і сил'ний
в'ітер' в'йе / то в'ін і'де іл'і три дн'а / йес'л'і за три дн'а не' про'ходе /
то то'д'і ш'іс'т' дн'ів і'де / а йес'л'і за ш'іс'т' не' про'ходе / то дев'ят'
дн'ів і'де [9, с. 30]; **К'руте** воду / йа сч'і'тайу / шо це при'рода руч'ей'ки
сво'йі отби'вайе і полу'ч'айц'а водо'в'рот [9, с. 35]; От те'н'лен'ко / ко'ли
с'ходе / а бу'вайе с'ходе і вес' гори'зонт к'расний / а то'д'і вису'вайец'а дес'
сон'це / з'нач'ит' в'ітер' бу'де вос'точ'ний [9, с. 38]; Душно / аж'ш' **п'аре**
[9, с. 63]; **За'носе** / ко'ли в'ітер'; **За'носе** / це ко'ли в'ін ме'те; йак'шо
сил'но ве'лика к'іл'к'іс'т' с'нігу / то'д'і вже за'носе; **За'носе** [9, с. 78–79];
Сн'іго'ва туч'а низ'ко і'де / за'ходе туч'а / видно / шо шото бу'де
[9, с. 225] та ін.;

– суржикові елементи: *Йак¹шо в нас п'ів¹ден:о¹зах'ідний¹ в'ітер¹ / об'і¹зат'іл'но¹ буде дош'ч' / а йак¹шо з¹ п'івноч'і / то об'і¹зат'іл'но¹ буде похоло¹дан':а [9, с. 31]; Па¹путний / с Б'ер'д'анс'ка¹ должен по¹дут' / а¹би дош'ч' був [9, с. 31]; В¹лажнос'т' ве¹лика [9, с. 34]; К¹руте¹ воду / йа сч'і¹тайу / шо це при¹рода руч'ей¹ки сво¹йї отби¹вайє і полу¹ч'айці':а водово¹рот [9, с. 35]; Га¹л'авина вже полу¹ч'илас' / роз¹тала [9, с. 39]; Це йак на дош'ч' і¹дут' / во¹ни та¹к'і з¹руб'і / ве¹лик'і / воз¹душн'і б'іл'ше х¹мари [9, с. 48]; Похоло¹дало¹ ноч':уйу / в¹ч'ора вопш'¹ч'е¹ в'ітер хо¹лодний був [9, с. 185] та ін.*

Висновки. Досліджуваний тематичний діалектний словник засвідчив широкий репертуар зафіксованих лексем, який відбиває формальне варіювання українських східностепових говірок на фонемному, акцентному й словотвірному рівнях. На базі метеорологічної, астрономічної та календарно-часової лексики виявлено синонімічне багатство народного мовлення. Ілюстрації до словникових статей дали змогу виділити характерні мовні риси вказаних новожитніх говірок.

Перспективним вважаємо подальше студіювання українського східностепового простору на основі архівних говіркових записів, а також опублікованих діалектних матеріалів.

Література:

1. Бондар О. І. Українське діалектне словникарство початку ХХІ століття. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Філологія*. Одеса, 2012. Т. 17, вип. 4. С. 5–26. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a56f1df4-c639-4c21-a2d4-7dcb8257f6bf/content> (дата звернення: 24.12.2024).
2. Рябець Л. В. Український діалектний словник сьогодні: особливості побудови і проблеми укладання. *Українська мова*. 2019. № 1 (69). С. 71–86. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/1_19/8.pdf (дата звернення: 24.12.2024).
3. Рябець Л. У пошуках повноти діалектного словника: ілюстрація. *Лінгвістика : зб. наук. пр. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»*, 2021. № 1 (43). С. 27–37. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9332> (дата звернення: 24.12.2024).
4. Ареф'єва Н. Г. Діалектні фразеологічні словники в контексті лексикографії і фразеографії. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : Лінгвістичні науки*. 2023. № 36. С. 34–53. DOI: <https://doi.org/10.24195/2616-5317-2023-36-2> (дата звернення: 24.12.2024).
5. Бігусяк М. Назви їжі та напоїв у регіональних словниках як джерело етнолінгвістичної інформації. *Етнос і культура : часопис Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника : зб. наук.-теор. ст. : Гуманітарні науки*. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013–2014. № 10–11. С. 89–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/etnik_2013-2014_10-11_12 (дата звернення: 24.12.2024).

6. Грещук Василь, Грещук Валентина. Словник «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» як джерело вивчення регіональних ідіом. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія*. Ужгород, 2020. Вип. 1 (43). С. 100–105. DOI: 10.24144/2663-6840/2020.1(43).100–105 (дата звернення: 24.12.2024).

7. Дворянкін В. До проблеми лексикографічного відтворення семантичної структури діалектної емоційно-експресивної лексики. *Діалектологічні студії. 3 : Збірник пам'яті Ярослави Закревської*. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Вид-во М. П. Коць, 2003. С. 149–155.

8. Вербич Н. «Словник української мови» Д. І. Яворницького – джерело дослідження діалектної лексики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. Київ, 2024. Вип. 2 (36). С. 25–29. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.36.04> (дата звернення: 24.12.2024).

9. Каліщук Ю. Метеорологічна, астрономічна та календарно-часова лексика східностепових говірок : словник / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. 268 с.

10. Каліщук Ю. К. Метеорологічна та астрономічна лексика в східностепових говірках: структурна організація, семантика і просторове варіювання : дис. ... докт. філос. : 035. Луцьк, 2024. 363 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/24556> (дата звернення: 24.12.2024).

References:

1. Bondar, O. I. (2012). Ukrainske dialektne slovnykarstvo pochatku XXI stolittia [Ukrainian dialectal lexicography of beginning of 21st century]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Filolohiia – Odesa National University Herald. Series: Philology, Vol. 17, Issue 4*, 5–26. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a56f1df4-c639-4c21-a2d4-7dcb8257f6bf/content> (date of access: 24.12.2024) [in Ukrainian].

2. Riabets, L. V. (2019). Ukrainskyi dialektnyi slovnyk sohodni: osoblyvosti pobudovy i problemy ukladannia [Ukrainian dialectal dictionary today: features of structure and problems of composition]. *Ukrainska mova – Ukrainian Language, 1 (69)*, 71–86. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/1_19/8.pdf (date of access: 24.12.2024) [in Ukrainian].

3. Riabets, L. (2021). U poshukakh povnoty dialektnoho slovnyka: iliustratsiia [In search of completeness of a dialect dictionary: illustration]. *Linhvistyka – Linguistics, 1 (43)*, 27–37. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9332> (date of access: 24.12.2024) [in Ukrainian].

4. Arefieva, N. G. (2023). Dialektni frazeolohichni slovnyky v konteksti leksykohrafii i frazeohrafii [Dialect phraseological dictionaries in the context of lexicography and phraseography]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho: Linhvistychni nauky – Scientific Research Issues of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky: Linguistic Sciences, 36*, 34–53. DOI: <https://doi.org/10.24195/2616-5317-2023-36-2> (date of access: 24.12.2024) [in Ukrainian].

5. Bihusiak, M. (2013–2014). Nazvy yizhi ta napoiv u rehionalnykh slovnykakh yak dzherelo etnolinhvistychnoi informatsii [Names of food and beverages in regional dictionaries as a source of ethnic and linguistic information]. *Etnos i kultura – Ethnos and culture, 10–11*, 89–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/etnik_2013-2014_10-11_12 (date of access: 24.12.2024) [in Ukrainian].

6. Greshchuk, Vasyl, Greshchuk, Valentyna (2020). Slovnyk “Hutsulska dialektna leksyka ta frazemika v ukrainiskii khudozhnii movi” yak dzherelo vyvchennia rehionalnykh idiom [Vocabulary “Hutsul dialect vocabulary and phraseology in the Ukrainian artistic language” as the source of studying regional idioms]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia – Scientific bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology, 1 (43)*, 100–105. DOI: 10.24144/2663-6840/2020.1(43).100–105 (date of access: 24.12.2024) [in Ukrainian].

7. Dvoriankin, V. (2003). Do problemy leksykohrafichnoho vidtvorennia semantychnoi struktury dialektnoi emotsiino-ekspresyvnoi leksyky [Addressing the problem of lexicographical reproduction of the semantic structure of dialectal emotional and expressive lexis]. *Dialektolohichni studii. 3: Zbirnyk pamiati Yaroslavy Zakrevskoi – Dialectal Studies. 3: Yaroslava Zakrevska Memorial Compilation*, 149–155 [in Ukrainian].

8. Verbych, N. (2024). “Slovnyk ukrainiskoi movy” D. I. Yavornytskoho – dzherelo doslidzhennia dialektnoi leksyky [D. I. Yavornytskyi’s “Dictionary of the Ukrainian Language” as a Source of Dialect Vocabulary Research]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literary Studies. Linguistics. Folklore Studies, 2 (36)*, 25–29. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.36.04> (date of access: 24.12.2024) [in Ukrainian].

9. Kalishchuk, Yu. (2024). Meteorolohichna, astronomichna ta kalendarno-chasova leksyka skhidnostepovykh hovirok [Meteorological, Astronomical and Calendar-Time Vocabulary of Eastern Steppe Dialects]. *Dictionary*. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].

10. Kalishchuk, Yu. K. (2024). Meteorolohichna ta astronomichna leksyka v skhidnostepovykh hovirkakh: strukturna orhanizatsiia, semantyka i prostorove variuvannia [Meteorological and Astronomical Vocabulary in the Eastern Steppe Dialects: Structure, Semantics and Spatial Variation]. *PhD thesis*. Lutsk. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/24556> (date of access: 24.12.2024) [in Ukrainian].